

ARNOLD BENNETTNING “BESH SHAHAR” ROMANIDA INSON VA TABIAT MUNOSABATI

Ganieva Nilufar Qurbon qizi

E-mail: nilufarganieva59@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22761980>

Qabul qilindi: 7-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 14-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 15-sentabr 2026-yil

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi ingliz adabiyotining taniqli vakili Arnold Bennett ijodidagi “Besh shahar” (Five Towns) badiiy makoni misolida inson va tabiat o’rtasidagi munosabatlarning o’ziga xos xususiyatlari ekotantid yondashuv asosida tahlil qilinadi. Bennett tasvirlagan industrial muhitda tabiatning o’rni, sanoatlashuv natijasida tabiiy landshaftning o’zgarishi, insonning ishlab chiqarish muhitiga tobora ko’proq bog’lanishi hamda urbanizatsiyaning ekologik va ijtimoiy oqibatlariga e’tibor qaratiladi. Shuningdek, insonning tabiatdan uzoqlashishi va texnogen makonga moslashishi yozuvchi yaratgan badiiy geografiyaning muhim semantik qatlamlaridan biri ekanligi asoslanadi. “Besh shahar” makonida tabiat passiv fon emas, balki inson faoliyatining oqibatlarini aks ettiruvchi hamda industrial jamiyatning ichki ziddiyatlarini ochishga xizmat qiluvchi badiiy komponent sifatida talqin etiladi.

Kalit so’zlar:

Arnold Bennett, Five Towns, inson va tabiat, ekotantid, industrializatsiya, urbanizatsiya, ekologik muhit, badiiy makon, industrial landshaft.

Kirish

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Buyuk Britaniyada kechgan jadal industrializatsiya jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy tuzilishiga katta ta’sir ko’rsatdi. Ishlab chiqarish korxonalarining kengayishi, shahar aholisi sonining ortishi, yangi transport va savdo tizimlarining rivojlanishi inson hayotining an’anaviy shakllarini o’zgartirdi. Mazkur jarayonning muhim oqibatlaridan biri inson va tabiiy muhit o’rtasidagi munosabatlarning yangi bosqichga o’tishi bo’ldi. Tabiiy landshaft tobora ko’proq iqtisodiy faoliyat uchun foydalaniladigan makon sifatida qarala boshladi.

Bu o’zgarishlar ingliz adabiyotida ham o’z aksini topdi. Arnold Bennett ana shunday industrial transformatsiyani chuqur kuzatgan va uni badiiy makon orqali ifodalagan yozuvchilardan biridir. Bennetning Staffordshir kulolchilik sanoati rivojlangan hududlari asosida yaratgan “Five Towns” konsepsiyasi uning badiiy dunyosining eng muhim geografik markazlaridan biri hisoblanadi.

Bennett yaratgan makonda shahar faqat voqealar sodir bo’ladigan joy emas. U qahramonlarning turmush tarzi, mehnati, iqtisodiy imkoniyatlari, ijtimoiy munosabatlari va dunyoqarashiga ta’sir ko’rsatadigan faol muhitdir. Shu sababli Bennett ijodini inson va tabiat munosabatlari nuqtayi nazaridan o’rganish uning realizmidagi yangi mazmun qatlamlarini aniqlash imkonini beradi.

Inson va tabiat munosabatining ekotantid talqini

Ekotantid adabiy asardagi inson va tabiiy muhit munosabatlarini o’rganishga yo’naltirilgan nazariy yondashuvdir. Ushbu metodologiyada tabiat shunchaki peyzaj yoki estetik fon sifatida emas, balki inson hayotiga ta’sir ko’rsatadigan mustaqil muhit sifatida baholanadi. Shuningdek, ekotantid inson faoliyatining tabiatga ta’siri, resurslardan foydalanish, urbanizatsiya, industrializatsiya va ekologik adolat kabi masalalarni ham adabiy matn doirasida o’rganadi.

Bennettning “Besh shahar” makoni ushbu nuqtayi nazardan alohida ahamiyatga ega. Chunki bu hududda tabiat bilan inson oʻrtasidagi munosabat sanoat ishlab chiqarishi orqali vositalanadi. Yer faqat tabiiy makon emas, balki korxonalar, uylar, yoʻllar va boshqa infrastruktura quriladigan iqtisodiy hududga aylanadi. Atmosfera esa sanoat faoliyatining moddiy izlarini oʻzida saqlaydi.

Shu jihatdan Bennett badiiy makonida insonning tabiatga munosabati anʼanaviy qishloq hayotiga xos bevosita munosabatdan farq qiladi. Inson endilikda tabiat bilan texnologiya, sanoat, iqtisodiyot va shahar infratuzilmasi orqali aloqaga kirishadi.

Industrializatsiya va tabiiy makonning transformatsiyasi

“Besh shahar”ning ekologik xususiyatlarini tushunishda industrializatsiya asosiy omil hisoblanadi. Sanoat ishlab chiqarishi rivojlangani sari tabiiy hududlar iqtisodiy faoliyat ehtiyojlariga moslashtiriladi. Bunday jarayonda inson tabiatni oʻz ehtiyojlariga mos ravishda qayta tashkil etuvchi kuch sifatida namoyon boʻladi.

Bennett yaratgan industrial makonda ishlab chiqarish tizimi shahar hayotining markaziga aylangan. Korxonalar faqat iqtisodiy obyekt emas, balki atrofdagi ijtimoiy va ekologik muhitni shakllantiruvchi omildir. Odamlarning yashash joylari, kundalik harakati va vaqtni tashkil etish usuli ham ishlab chiqarish ritmi bilan bogʻlanadi.

Buning natijasida tabiiy landshaft asta-sekin texnogen landshaftga aylanadi. Ekotanqidiy jihatdan ushbu oʻzgarish muhim semantik mazmun kasb etadi. Chunki landshaftning oʻzgarishi faqat tashqi muhitdagi transformatsiyani emas, balki insonning tabiatni idrok etish usulidagi oʻzgarishni ham anglatadi.

Tabiat iqtisodiy taraqqiyot uchun foydalaniladigan resurs sifatida qarala boshlaganda uning mustaqil ekologik qiymati ikkinchi darajaga tushishi mumkin. Bennett tasvirlagan industrial makon aynan shu tarixiy jarayonning badiiy ifodasidir.

Insonning tabiatdan uzoqlashuvi

Industrial jamiyat shakllanishining muhim xususiyatlaridan biri inson hayotining tabiiy jarayonlardan koʻra ishlab chiqarish va iqtisodiy faoliyat ritmiga koʻproq moslasha boshlashidir. Agrar jamiyatda kundalik hayot koʻp jihatdan fasllar, ob-havo va boshqa tabiiy jarayonlarga bogʻlangan boʻlsa, sanoatlashgan shaharda vaqt ishlab chiqarish, savdo va mehnat tartibi orqali boshqariladi.

Bennettning industrial makonida ham insonning kundalik mavjudligi shahar tizimi bilan chambarchas bogʻlangan. Inson oʻzini tabiatdan mustaqil his qilishi mumkin, biroq aslida uning hayoti ekologik muhitga bogʻliqligicha qoladi. Havo, suv, yer va boshqa tabiiy komponentlar industrial tizimning ham zaruriy asosidir.

Bu yerda muhim paradoks yuzaga keladi: inson texnologiya yordamida tabiatdan mustaqillashishga intilgan sari tabiatga taʼsir koʻrsatish koʻlami ortib boradi. Natijada insonning tabiat bilan munosabati yoʻqolmaydi, balki yanada murakkab shaklga kiradi.

Atmosfera va ekologik muhit

Industrial shaharni ekotanqidiy tahlil qilishda atmosfera alohida ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish rivojlangan hududlarda havo inson faoliyatining taʼsirini bevosita qabul qiluvchi ekologik komponentlardan biridir.

Bennett yaratgan industrial muhitda ishlab chiqarish bilan bogʻliq tutun, pechlar va zich shahar landshafti Five Townsning oʻziga xos vizual qiyofasini shakllantiradi. Bu belgilar sanoatning iqtisodiy kuchini namoyon qilish bilan birga insonning tabiiy muhitga aralashuvini ham ifodalaydi.

Shu sababli tutun ekotanqidiy talqinda ikki tomonlama ramz sifatida namoyon boʻladi. Bir tomondan, u ishlab chiqarish, mehnat va iqtisodiy rivojlanishning belgisi. Ikkinchi tomondan esa atmosfera sifatining oʻzgarishi hamda industrial taraqqiyotning ekologik xarajatini anglatadi.

Bu qarama-qarshilik Bennett tasvirlagan industrial modernizatsiyaning murakkabligini ochib beradi: jamiyat uchun iqtisodiy taraqqiyot boʻlgan jarayon ekologik muhit uchun bir vaqtning oʻzida bosim manbai boʻlishi mumkin.

Insonning muhitga va muhitning insonga taʼsiri

Bennett badiiy olamida inson va muhit o'rtasidagi munosabat bir tomonlama emas. Inson shaharni quradi, ishlab chiqarishni rivojlantiradi va tabiiy makonni o'zgartiradi. Biroq shakllangan industrial muhit keyinchalik insonning o'ziga ta'sir qila boshlaydi.

Shahar qahramonlarning kundalik harakatini chegaralaydi va yo'naltiradi. Mehnat muhiti ularning vaqtini tashkil qiladi, iqtisodiy tizim esa ijtimoiy imkoniyatlarini belgilaydi. Demak, inson yaratgan muhit oxir-oqibat uning hayotini tartibga soluvchi kuchga aylanadi.

Bu holat ekologik tafakkurning asosiy tamoyillaridan birini tasdiqlaydi: inson tabiatdan tashqarida mavjud bo'lgan mustaqil mavjudot emas. U o'zi yashaydigan ekologik tizimning tarkibiy qismidir. Muhitdagi har qanday chuqur transformatsiya bevosita yoki bilvosita insonning hayotiga ham qaytib ta'sir qiladi.

Ekologik va ijtimoiy muammolarning o'zaro bog'liqligi

Bennett yaratgan industrial makonni tahlil qilish ekologik muammolarni ijtimoiy munosabatlardan ajratib bo'lmasligini ko'rsatadi. Shahar aholisi bir xil iqtisodiy sharoitda yashamaydi. Insonning jamiyatdagi mavqei uning qanday hududda yashashi, qanday mehnat qilishi va industrial muhit bilan qay darajada bevosita aloqada bo'lishiga ta'sir ko'rsatadi.

Bu jihatdan Bennett ijodini zamonaviy "ekologik adolat" tushunchasi bilan ham bog'lash mumkin. Ekologik adolat yondashuvi atrof-muhit bilan bog'liq xavf va qulayliklarning turli ijtimoiy guruhlar o'rtasida qanday taqsimlanishiga e'tibor qaratadi.

Industrial jamiyatda iqtisodiy taraqqiyotning foydasi va ekologik yukining bir xil taqsimlanmasligi ehtimoli mavjud. Ishlab chiqarish umumiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlasada, ishlab chiqarish muhitiga eng yaqin yashaydigan va mehnat qiladigan qatlamlar uning moddiy oqibatlarini kuchliroq his qilishi mumkin. Bennett realizmini zamonaviy ekotanqid orqali qayta o'qish mana shu ijtimoiy-ekologik bog'liqlikni aniqlashga yordam beradi.

Xulosa

Arnold Bennettning "Besh shahar" badiiy konsepsiyasida inson va tabiat munosabati industrial modernizatsiya sharoitida murakkablashgan ekologik aloqa sifatida namoyon bo'ladi. Inson tabiiy muhitni iqtisodiy va ishlab chiqarish ehtiyojlariga moslashtiradi, natijada tabiiy landshaft texnogen va urbanistik makon bilan almashinib boradi.

Biroq bu jarayon insonning tabiatdan to'liq mustaqillashganini anglatmaydi. Aksincha, inson o'zi yaratgan industrial muhitning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy ta'siriga tobora ko'proq bog'lanadi. Bennettning "Besh shahar"i ana shu paradoksni badiiy jihatdan ifodalovchi murakkab makondir.

Ekotanqidiy yondashuv Bennett ijodining faqat ijtimoiy-realistik emas, balki ekologik mazmunini ham ochishga imkon beradi. Uning industrial shahar tasvirlari bugungi ekologik muammolarning tarixiy ildizlarini anglash, iqtisodiy taraqqiyot va tabiiy muhit o'rtasidagi ziddiyatlarni tahlil qilish hamda insonning atrof-muhit oldidagi mas'uliyatini qayta baholash nuqtayi nazaridan ham ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Bennett, A. *Anna of the Five Towns*. London: Chatto & Windus, 1902.
2. Bennett, A. *Clayhanger*. London: Methuen, 1910.
3. Bennett, A. *The Old Wives' Tale*. London: Chapman & Hall, 1908.
4. Buell, L. *The Environmental Imagination*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1995.
5. Garrard, G. *Ecocriticism*. London: Routledge, 2004.
6. Glotfelty, C., Fromm, H. (eds.). *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. Athens: University of Georgia Press, 1996.
7. Clark, T. *The Cambridge Introduction to Literature and the Environment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
8. Williams, R. *The Country and the City*. Oxford: Oxford University Press, 1973.